College voor Toetsen en Examens

ECONOMIE VMBO

SYLLABUS CENTRAAL EXAMEN 2028

Versie 2, april 2026

CENTRALE EXAMENS VO

© 2026 College voor Toetsen en Examens, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag mits voorzien van een bronvermelding en zonder enige wijziging worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van het College. Het hergebruik van eventueel auteursrechtelijk beschermd werk van derden in dit werk is niet nader geregeld door het CvTE.

INHOUD

VOORWOORD **4**

LEESWIJZER SYLLABUS **5**

1 VERDELING CE – SE **6**

2 SPECIFICATIE VAN DE GLOBALE EINDTERMEN VOOR HET CE **7**
2.1 EC/K/3 LEERVAARDIGHEDEN IN HET VAK ECONOMIE 7
2.2 EC/K/4A CONSUMPTIE, CONSUMENTENGEDRAG, BASIS GELD- EN BANKWEZEN, BUDGETTERING 9
2.3 EC/K/5A ARBEID EN PRODUCTIE, PRODUCEREN EN HET BEDRIJFSLEVEN 17
2.4 EC/K/6 OVERHEID EN BESTUUR 24
2.5 EC/K/7 INTERNATIONALE ONTWIKKELINGEN 27
2.6 EC/V/1 VERRIJKINGSSTOF 33
2.7 EC/V/3 VAARDIGHEDEN IN SAMENHANG 38

VOORWOORD

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) geeft in een syllabus, die jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten. Bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

De functie van een syllabus is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is ook een hulpmiddel voor degenen die zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2028. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2029 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld.
Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs.
In de syllabi 2028 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2027 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2028 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. J.H. (John) van der Vegt MPM

LEESWIJZER SYLLABUS

Hoofdstuk 2 bevat een overzicht van de verdeling van de examenstof economie over centraal examen en schoolexamen. Hoofstuk 3 beschrijft de examenstof voor de leerwegen bb, kb en gl/tl.

De examenstof wordt beschreven in tabellen. Deze tabellen hebben drie verschillende type regels: de tekst uit het examenprogramma, de beschrijving van de examenstof op hoofdlijnen en de verdere specificering van de examenstof. De kruisjes in de drie rechter kolommen geven aan voor welke leerweg de beschrijving of specificering bedoeld is.

Tekst uit het examenprogramma	**BB**	**KB**	**GT**
Beschrijving examenstof	x	x	x
Verdere specificering	x		
De kruisjes in de drie rechter kolommen geven aan voor welke leerweg de beschrijving of verdere specificering bedoeld is.		x	x

1 VERDELING CE – SE

Verdeling van de examenstof economie over centraal examen en schoolexamen.

Exameneenheden		CE	moet op SE	mag op SE
EC/K/1	Oriëntatie op leren en werken		**BB - KB - GT**	
EC/K/2	Basisvaardigheden		**BB - KB - GT**	
EC/K/3	Leervaardigheden in het vak economie	**BB - KB - GT**	**BB - KB - GT**	
EC/K/4A	Consumptie	**BB - KB - GT**		**BB - KB - GT**
EC/K/4B	Consumptie en consumentenorganisaties		**BB - KB - GT**	
EC/K/5A	Arbeid en productie	**BB - KB - GT**		**BB - KB - GT**
EC/K/5B	Arbeid en bedrijfsleven		**BB - KB - GT**	
EC/K/6	Overheid en bestuur	**GT**	**BB - KB**	**GT**
EC/K/7	Internationale ontwikkelingen	**BB - KB - GT**		**BB - KB - GT**
EC/K/8	Natuur en milieu		**BB - KB - GT**	
EC/V/1	Verrijkingsstof	**GT**		**GT**
EC/V/2	Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie		**GT**	
EC/V/3	Vaardigheden in samenhang	**GT**		**GT**

2 SPECIFICATIE VAN DE GLOBALE EINDTERMEN VOOR HET CE

2.1 EC/K/3 LEERVAARDIGHEDEN IN HET VAK ECONOMIE

De kandidaat kan strategische vaardigheden toepassen die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen en het vermogen met economische vaktaal te communiceren en onderzoek te doen.	**BB**	**KB**	**GT**
De kandidaat kan 1 economische verschijnselen, vraagstukken en ontwikkelingen beschrijven en/of verklaren: - oorzaken, gevolgen en oplossingen onderscheiden - gebruik maken van redeneringen binnen vooronderstellingen of contexten - een kosten- en batenanalyse maken, zowel van meetbare als niet meetbare factoren	x	x	x
2 relevante economische vragen herkennen en zelfstandig vragen formuleren met het oog op het verwerven van kennis en inzicht	x	x	x
3 verworven en/of aangeboden informatie over economische verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken verwerken en onderzoeken: - economische begrippen en relaties herkennen en toepassen - onderscheid maken tussen hoofd- en bijzaken - informatie analyseren en (her)ordenen en zo nodig bewerken - gegevens beoordelen op betrouwbaarheid, bruikbaarheid en representativiteit - conclusies en antwoorden formuleren	x	x	x
4 een beargumenteerd standpunt bepalen over een gegeven of zelf geformuleerde economische vraag: - feiten en meningen onderscheiden - belangen van diverse betrokkenen herkennen - relaties leggen met omstandigheden en achtergronden - eigen waarden en opvattingen confronteren met andere waarden en opvattingen - mogelijke consequenties van een standpunt aangeven	x	x	x
5 rekenvaardigheden toepassen op economische relaties, zoals: - rekenregels en volgorde hanteren - positieve, negatieve, absolute en relatieve getallen hanteren - verhoudingen hanteren (procenten, breuken, decimalen) - schattingen hanteren - afrondingen hanteren overeenkomstig de gegeven informatie - grafieken kunnen hanteren: lezen, tekenen (een lijngrafiek met gegeven coördinaten in een assenstelsel), interpreteren	x	x	

De kandidaat kan strategische vaardigheden toepassen die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen en het vermogen met economische vaktaal te communiceren en onderzoek te doen.	**BB**	**KB**	**GT**
6 rekenvaardigheden toepassen op economische relaties, zoals: - rekenregels en volgorde hanteren - positieve, negatieve, absolute en relatieve getallen hanteren - verhoudingen hanteren (indexcijfers, procenten, breuken, decimalen) **toelichting** bij de **indexcijfers**: - partiële indexcijfer: nieuwjaar/basisjaar*100 - samengestelde ongewogen indexcijfer: ∑ partiële indexcijfers/aantal - samengestelde gewogen indexcijfer: ∑ (partiële indexcijfers * gewicht)/∑ van de gewichten - schattingen hanteren - afrondingen hanteren overeenkomstig de gegeven informatie - grafieken kunnen hanteren: lezen, tekenen (een lijngrafiek met gegeven coördinaten in een **assenstelsel**), **interpreteren**			x

2.2 EC/K/4A CONSUMPTIE, CONSUMENTENGEDRAG, BASIS GELD- EN BANKWEZEN, BUDGETTERING

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het consumentengedrag, zoals keuzes, behoeften, inkomen en in de functies van het geld, lenen en sparen en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
De kandidaat kan, met het oog op zijn/haar rol van consument: 1. bij verschillende vormen van consumeren de keuzeproblemen beschrijven, die zich daarbij kunnen voordoen door schaarste van middelen en tijd en door verschillen in urgentie van behoeften	x	x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de vraag naar goederen en diensten van de consument, voorbeelden van basisbehoeften en overige behoeften: - het feit dat basisbehoeften meer prioriteit hebben dan overige behoeften - de relativiteit van het begrip 'luxe' in relatie tot het inkomen - het onderscheid tussen goederen en diensten, waarbij diensten worden opgevat als immaterieel - het onderscheid tussen verbruiks- en gebruiksgoederen - het onderscheid tussen noodzakelijke en luxe goederen/ diensten	x		
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de vraag naar goederen en diensten op basis van de voorkeuren (preferenties) van de consument, voorbeelden van het onderscheid tussen (primaire) basisbehoeften en overige (secundaire) behoeften: - het feit dat basisbehoeften meer prioriteit hebben dan overige behoeften - de relativiteit van het begrip 'luxe' in relatie tot het inkomen - het onderscheid tussen goederen en diensten, waarbij diensten worden opgevat als immaterieel - het onderscheid tussen verbruiks- en gebruiksgoederen - het onderscheid tussen noodzakelijke en luxe goederen/ diensten - het onderscheid tussen (primaire) basisbehoeften en (secundaire) overige behoeften		x	x
2 de invloed van beschikbaarheid van middelen op consumptie: - beperkte mogelijkheden voor consumptie door gebrek aan tijd en geld - de noodzaak om prioriteiten te stellen	x	x	x
- schaarste - zeldzaamheid		x	x
3 voorbeelden van zelfvoorziening, kopen, collectieve voorzieningen, gebruik van natuur: - zelfvoorziening: productie voor de eigen behoeften, productie voor de behoeften in gezinsverband - kopen: bedrijven die produceren voor behoeften - collectieve voorzieningen: de overheid produceert voor behoeften - gebruik van natuurlijke hulpbronnen: bijvoorbeeld verbruik grondstoffen, frisse lucht inademen, recreëren in de natuur, duurzaamheid	x	x	x

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het consumentengedrag, zoals keuzes, behoeften, inkomen en in de functies van het geld, lenen en sparen en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
4 koop en verkoop als vorm van ruil: - geld fungeert bij koop en verkoop als ruilmiddel - directe ruil, indirecte ruil - chartaal geld, giraal geld		x	x
5 de samenhang tussen ruil, maatschappelijke arbeidsverdeling en geldgebruik: - geldgebruik vergemakkelijkt de ruil, gemakkelijke ruil bevordert de maatschappelijke arbeidsverdeling (het ontstaan van beroepenspecialisatie)		x	x
2. de eigen positie als consument vergelijken met die van anderen	x		
de eigen positie als consument vergelijken met die van anderen, het verschil in marktpositie tussen consumenten onderling en tussen consumenten en producenten beschrijven en daarbij de positie van jongeren als belangrijke doelgroep betrekken, mede gelet op de vraag- en aanbodverhoudingen en de invloed van menselijke capaciteiten		x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 ~~verschillende vormen~~ bronnen van inkomen – inkomen uit arbeid: - loon of salaris - vakantiegeld - loon in natura - winst – inkomen uit bezit: - rente - dividend - huur - pacht - winst	x		
2 inkomen uit overdrachten - kinderbijslag - subsidies en/of toeslagen - bijstand - studiebeurs - sociale uitkeringen	x		

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het consumentengedrag, zoals keuzes, behoeften, inkomen en in de functies van het geld, lenen en sparen en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
De kandidaat betrekt daarbij: 1 ~~verschillende vormen~~ bronnen van inkomen als beloning voor productiefactoren (natuur, kapitaal, arbeid en ondernemerschap) waarbij duidelijk wordt dat het totaal aan beloningen voor de productiefactoren gelijk is aan het nationaal inkomen; – inkomen uit arbeid: - loon of salaris, prestatiebeloning (arbeid) - vakantiegeld (arbeid) - loon in natura (arbeid) - winst (ondernemerschap, arbeid) – inkomen uit bezit: - rente, waarbij alleen bij GL/TL onderscheid gemaakt wordt tussen samengestelde en enkelvoudige intrest tot maximaal 3 jaar - dividend (kapitaal, ondernemerschap) - huur (kapitaal) - pacht (natuur) - winst (ondernemerschap)		x	x
2 inkomen uit overdrachten: - kinderbijslag - subsidies en/of toeslagen - bijstand - studiebeurs - sociale uitkeringen - studiekostenvergoeding		x	x
3 informatie over inkomensverschillen in Nederland: - verschillen van inkomens zoals genoemd onder EC/K/4 2.1 - verschillen in inkomens leiden tot verschillen in consumptie (koopkracht, preferenties)	x		
informatie over inkomensverschillen in Nederland, zoals weergegeven kan worden in de personele inkomensverdeling, bijvoorbeeld met een gepresenteerde Lorenzcurve of andere grafiek, het modaal inkomen: - verschillen van inkomens zoals genoemd onder EC/K/4 2.1 - verschillen in inkomens leiden tot verschillen in consumptie (koopkracht, preferenties)		x	x
4 verschil in machtspositie tussen consument en producent: - aantallen kopers en verkopers - rechten en plichten van koper en verkoper - productkennis - kennis van verkoopbevorderingstechnieken (zie EC/K/4A.3 marketing)		x	x

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het consumentengedrag, zoals keuzes, behoeften, inkomen en in de functies van het geld, lenen en sparen en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
5 de invloed die (jonge) kopers uitoefenen op de omvang en aard van de productie: – die invloed verschilt per doelgroep: - grootte van de groep - de koopkracht - de bestedingen – jonge kopers hebben een belangrijke invloed vanwege: - de omvang van hun koopkracht - de invloed op de bestedingen bij hen thuis - de vorming van koopgewoonten		x	x
3. aan de hand van voorbeelden factoren beschrijven die van invloed zijn op veranderingen in het eigen consumentengedrag en dat van anderen in de loop van de tijd	x	x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 veranderende persoonlijke en maatschappelijke behoeften: - de beïnvloeding van het eigen consumentengedrag en dat van anderen door bijvoorbeeld beschikbaar budget, gezinssamenstelling, sociale beïnvloeding, trends, rages, leeftijd, marketing en reclame, aandacht voor milieuaspecten, kennis van de koper, ruimere openingstijden - de beïnvloeding van het consumentengedrag in de tijd door bijvoorbeeld de tijd waarin men leeft, de vergrijzing, de technische ontwikkeling, aandacht voor veiligheid, aandacht voor milieuaspecten, inkomensontwikkeling - voorbeelden van sociale beïnvloeding van het consumentengedrag	x	x	x
2 het gebruik van consumenteninformatie: - bijvoorbeeld het gebruik van: een vergelijkend warenonderzoek, consumententijdschriften en rubrieken, productinformatie, websites voor consumenten, consumentenorganisaties, keurmerken.	x	x	
3 marketing: – de marketingmix is de gelijktijdige inzet en het in onderlinge samenhang gebruiken van de instrumenten i.c.m. de doelgroep, het assortiment en de marktpositie: – productbeleid, waaronder het verschil tussen A- en B-merken en huismerken, waaronder kwaliteit van de producten en productaansprakelijkheid: – prijsbeleid – plaats beleid – promotiebeleid – personeelsbeleid (retailmarketing) – presentatiebeleid (retailmarketing) als mede: - het onderscheid tussen commerciële reclame en ideële reclame - het onderscheid tussen informatieve en merkreclame	x	x	x
4 technologische ontwikkelingen: - nieuwe technieken zoals e-commerce en nieuwe specialisaties. - snelle productveroudering, zoals bij mobiele telefoons, computers en hun randapparatuur	x	x	x

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het consumentengedrag, zoals keuzes, behoeften, inkomen en in de functies van het geld, lenen en sparen en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
4. aan de hand van voorbeelden het belang van geld voor de economie en de huidige vormen van het betalingsverkeer beschrijven:	x	x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de geldfuncties: - ruilmiddel - rekenmiddel - spaarmiddel als mede: - de courante vormen van betaling - het omgaan met de bankrekening, rood staan en tegoed, berekenen van saldomutaties, telebankieren	x	x	x
– debetsaldo/rood staan en creditsaldo/tegoed, debetrente, creditrente		x	x
5. motieven voor en gevolgen van sparen en lenen noemen	x		
motieven voor en gevolgen van sparen en lenen noemen en de rol van banken daarbij beschrijven		x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 rente als vergoeding voor het uitlenen van geld: – sparen en lenen als het overhevelen van koopkracht in de tijd – de motieven om te sparen: - voor een doel - uit voorzorg - renteopbrengst – de motieven om te lenen: - aanschaf van duurzame consumptiegoederen - aanschaf onroerend goed (eigen woning), hypotheek - opvangen van tijdelijke liquiditeitstekorten (N.B. Voor leerlingen kan gesproken worden van tijdelijke geldtekorten) - opvang van calamiteiten – de hoogte van het rentebedrag is afhankelijk van rentepercentage, looptijd, hoogte van het gespaarde of geleende bedrag	x		

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het consumentengedrag, zoals keuzes, behoeften, inkomen en in de functies van het geld, lenen en sparen en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
De kandidaat betrekt daarbij: 1 rente als vergoeding voor het uitlenen van geld, kredietkosten, kredietverlening: – sparen en lenen als het overhevelen van koopkracht in de tijd – de motieven om te sparen: - voor een doel - uit voorzorg - renteopbrengst de hoogte van het rentebedrag is afhankelijk van rentepercentage, looptijd, hoogte van het gespaarde of geleende bedrag		x	x
– de motieven om te lenen omschrijven, en de diverse leenvormen beschrijven zoals persoonlijke lening, doorlopende ~~lening~~ krediet, hypotheek, koop op afbetaling, leasing: - aanschaf van duurzame consumptiegoederen - aanschaf onroerend goed (eigen woning) - opvangen van tijdelijke liquiditeitstekorten (N.B. Voor leerlingen kan gesproken worden van tijdelijke geldtekorten) - opvang van calamiteiten	x	x	x
2 financiële instellingen en andere als bemiddelaars tussen vragers en aanbieders van geld: – de gezinnen, de bedrijven en de overheid als vrager en aanbieder van geld – de financiële instellingen als doorgeefluik van geld en/of bemiddelaars tussen vragers en aanbieders		x	x
6. aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie een voorgenomen koopbeslissing beoordelen	x	x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 behoeften en prioriteiten: – de inventarisatie van behoeften en de rangschikking daarvan als onderdeel van het opstellen van een budgetplan – de noodzaak om budgetten af te stemmen op de (te verwachten) ontvangsten	x	x	x
2 budgettaire mogelijkheden ten aanzien van kopen, sparen en lenen en de gevolgen daarvan: – de financieringsproblemen: - aan de hand van een gegeven budgetplan beredeneren of een bepaalde aankoop mogelijk is, of prioriteiten in uitgaven gesteld moeten worden, of en hoe bezuinigd moet worden of besteed of gespaard moet worden, of gereserveerd of geleend moet worden – de (on)mogelijkheid/zinvolheid van sparen bij (tijdelijke) liquiditeitsoverschotten – de (on)mogelijkheid van lenen als verantwoorde oplossing voor (tijdelijke) liquiditeitstekorten	x	x	x
3 sociale beïnvloeding (zie ook 3.1) – bijvoorbeeld: de smaak van een ander, de mening van de groep mensen waarin iemand zich thuis voelt – commerciële beïnvloeding (zie ook 3.3) door: - reclames, rol van het merk, de marketingtechnieken	x	x	x

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het consumentengedrag, zoals keuzes, behoeften, inkomen en in de functies van het geld, lenen en sparen en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
4 economisch maatschappelijke gevolgen voor milieu, werkgelegenheid en ontwikkelingslanden: – het milieu: - de eigen gezondheid en die van anderen – de werkgelegenheid: - in eigen land versus andere landen – de ontwikkelingslanden: - bijvoorbeeld kinderarbeid	x	x	x
– het milieu, positieve en negatieve externe effecten		x	x
5 eigen normen en waarden en die van anderen: – bijvoorbeeld normen en waarden ten aanzien van de economische en maatschappelijke gevolgen voor milieu, werkgelegenheid en ontwikkelingslanden	x	x	x
7. aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie, gegeven een aantal criteria, een beargumenteerde koopbeslissing nemen, daarbij rekening houdend met de gevolgen van die koopbeslissing voor zichzelf en daarbij eventueel gebruik maken van ICT:	x		
aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie, gegeven een aantal criteria, een beargumenteerde koopbeslissing nemen, daarbij rekening houdend met de gevolgen van die koopbeslissing voor zichzelf en voor anderen, en daarbij eventueel gebruik maken van ICT:		x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de gevolgen waarmee rekening moet worden gehouden: – de eigen (markt)positie als koper – de gevolgen voor het budget	x	x	x
– de invloed van de bestedingen op werkgelegenheid en milieu in zowel binnen- als buitenland (ook ontwikkelingslanden) – de zogenoemde allocatieve werking van de bestedingen, waarmee wordt bedoeld dat de bestedingen (mede) bepalend zijn voor wat, waar en door wie wordt geproduceerd.		x	x
8. uit een gegeven huishoudbudgetplan conclusies trekken over de financiële situatie van het samenlevingsverband	x		
uit een gegeven huishoudbudgetplan conclusies trekken over de financiële situatie van het samenlevingsverband en daarbij de eigen invloed beschrijven op beslissingen over de omvang en samenstelling van ontvangsten en uitgaven		x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de huishoudontvangsten: – inkomen uit arbeid – inkomen uit overdrachten – inkomen uit bezit	x	x	x
2 de huishouduitgaven: – dagelijkse huishoudelijke uitgaven: – vaste lasten – incidentele uitgaven	x	x	x

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het consumentengedrag, zoals keuzes, behoeften, inkomen en in de functies van het geld, lenen en sparen en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
als mede: – de bestedingen (ten behoeve) van de kandidaat als deel van de gezinsbestedingen – de (gedeeltelijke) verantwoordelijkheid van de kandidaat nu en later – (gedeeltelijke) invloed van de kandidaat op de bestedingen van het gezin			
3 reserveringen en besparingen (sparen)	x	x	x
4 de financieringssituatie: – overschotten, tekorten	x	x	x
– het budget versus de werkelijke ontvangsten en uitgaven: - een gegeven budgetplan vergelijken met de werkelijke ontvangsten en uitgaven over dezelfde periode en vaststellen of er sprake is van een tijdelijk of structureel liquiditeitstekort of overschot		x	x
5 herleiden van gegeven huishouduitgaven per week / maand / twee maanden / kwartaal en dergelijke tot uitgaven per jaar en omgekeerd	x	x	x
6 berekening van het gemiddeld totaal aan uitgaven of benodigde afschrijvingen of reserveringen in een periode met gegeven financiële stukken: – bijvoorbeeld de gemiddelde persoonlijke uitgaven per week berekenen		x	x
7 instanties die behulpzaam kunnen zijn bij budgetproblemen: – het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud) – de Consumentenbond	x	x	x
8 berekening van reservering per maand, gegeven de aanschafprijs of vervangingsprijs, de gebruiksduur en een eventuele restwaarde (meer dan 1 euro): – aan de hand van herkenbare behoeften voorbeelden van duurzame consumptiegoederen, bijvoorbeeld een wasmachine, bromscooter, of computer een voorbeeldberekening kunnen maken: - aanschafwaarde of vervangingswaarde minus restwaarde / gebruiksduur in maanden		x	x
9 berekening van de kilometerprijs en de kosten van verschillende vormen van vervoer gegeven de totale kosten in een periode en het aantal kilometers in deze periode: – kosten van bijvoorbeeld: fiets, bromscooter, auto, bus of trein	x	x	x

2.3 EC/K/5A ARBEID EN PRODUCTIE, PRODUCEREN EN HET BEDRIJFSLEVEN

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het producentengedrag zoals kosten, opbrengsten, winst, toegevoegde waarde, arbeid, arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit, werkgelegenheid, werkloosheid en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
De kandidaat kan, met het oog op zijn rol in relatie tot arbeid en productie: 1. aan de hand van voorbeelden uit het bedrijfsleven het verband leggen tussen de begrippen kosten, opbrengsten, winst en verlies en berekeningen in dit verband maken met behulp van verstrekte of verzamelde gegevens in een realistische context	x		
aan de hand van voorbeelden uit het bedrijfsleven het verband leggen tussen de begrippen (bedrijfs)kosten, investeren, kapitaalintensieve productie, arbeidsintensieve productie, toegevoegde waarde, opbrengsten, winst en verlies en berekeningen in dit verband maken met behulp van verstrekte of verzamelde gegevens in een realistische context		x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 afzet: – de afzet is de verkoop in eenheden	x	x	x
marktaandeel: – het marktaandeel is de afzet van een bedrijf als percentage van de totale afzet in een bedrijfstak		x	x
2 omzet: – de omzet is de verkoop in eenheden maal de verkoopprijs exclusief btw	x	x	x
3 verkoopprijs: – de verkoopprijs inclusief btw is de consumentenprijs of winkelprijs: – de consumentenprijs / winkelprijs is opgebouwd uit de inkoopprijs verhoogd met de overige bedrijfskosten, een opslag voor de winst, eventueel accijnzen en de btw	x	x	x
4 kostprijs: de kostprijs is het totaal aan kosten die gemaakt dienen te worden om een product tot stand te brengen	x	x	x
5 bedrijfskosten: – inkoopkosten en overige bedrijfskosten – voorbeelden van overige bedrijfskosten: - huisvestingskosten, loonkosten~~, in~~ en verkoopkosten	x	x	x
- afschrijvingskosten – het verschil tussen vaste en variabele kosten waarmee gerekend moet kunnen worden, bijvoorbeeld door de invloed van een veranderende productieomvang om de kosten per eenheid product te bepalen		x	x
6 brutowinstopslag: – de brutowinst is het verschil tussen de omzet en de inkoopprijs van de verkopen (beide exclusief btw)	x	x	x
– de brutowinst wordt berekend door een percentage van de inkoopprijs te nemen. – de brutowinstmarge is de brutowinst uitgedrukt als percentage van de verkoopprijs of van de omzet		x	x
7 nettowinst: – de brutowinst verminderd met alle overige bedrijfskosten is de nettowinst	x	x	x

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het producentengedrag zoals kosten, opbrengsten, winst, toegevoegde waarde, arbeid, arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit, werkgelegenheid, werkloosheid en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
8 de btw: – de kandidaat moet de volgende berekeningen kunnen uitvoeren: - vanuit de verkoopprijs exclusief btw de verkoopprijs inclusief btw kunnen bepalen - vanuit de verkoopprijs inclusief btw de verkoopprijs exclusief btw kunnen bepalen - verkoopprijs inclusief btw = inkoopprijs exclusief btw + ~~brutowinstmarge (in geld)~~ brutowinstopslag + btw - verkoopprijs exclusief btw - inkoopprijs exclusief btw = brutowinst	x	x	x
- verkoopprijs inclusief btw = inkoopprijs exclusief btw + ~~brutowinstmarge (in geld of in procenten)~~ brutowinstopslag + btw		x	x
9 de juridische ondernemingsvormen: – de eenmanszaak – de VOF (Vennootschap onder Firma, N.B. De commanditaire VOF hoeft niet te worden gekend) – De BV (Besloten Vennootschap) – De NV (Naamloze Vennootschap) – De Stichting N.B. De coöperatie en haar diverse vormen, evenals de vereniging hoeft niet te worden gekend, maar kan wel in een casus ter sprake komen. N.B. ZZP (zelfstandige zonder personeel), geen juridische ondernemersvorm, maar wel een veel voorkomende bedrijfsvorm.			x
10 De aansprakelijkheid, financiering en belastingregime van de diverse ondernemingsvormen: – verschil in aansprakelijkheid tussen de ondernemingsvormen – verschil in heffingen tussen de ondernemingsvormen – vormen van beleggen in effecten (aandelen en obligaties), (meer exotische waardepapieren als opties, warrants en ook futures hoeven niet gekend te worden.) – risico van beleggen			x
11 vormen van samenwerking tussen ondernemingen: – kartel – overname – fusie			x
2. aan de hand van voorbeelden de samenhang verklaren tussen de begrippen arbeidsverdeling, arbeidsmotieven, arbeidsproductiviteit, productiecapaciteit, economische groei, BBP, crisis, recessie, welzijn en welvaart	x		
aan de hand van voorbeelden de samenhang verklaren tussen de begrippen arbeidsverdeling, arbeidsmotieven, arbeidsproductiviteit, productiecapaciteit, economische groei, crisis, recessie, welzijn en welvaart en in dit verband arbeidsverdeling in en buiten het samenlevingsverband en tussen bedrijven onderscheiden		x	x

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het producentengedrag zoals kosten, opbrengsten, winst, toegevoegde waarde, arbeid, arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit, werkgelegenheid, werkloosheid en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
De kandidaat betrekt daarbij: 1 huishoudens, beroepsbevolking	x	x	x
de toegenomen afhankelijkheid tussen individuen, huishoudens, beroepsbevolking, bedrijven en overheid: – het begrip arbeidsverdeling: - de arbeidsverdeling tussen individuen onderling, tussen bedrijven en samenlevingsverbanden, tussen de bedrijven onderling, zoals deze onder meer gestalte krijgt in de productiesectoren (primaire, secundaire, tertiaire en quartaire sector) en tussen de bedrijven en de overheid – de ruil als gevolg van arbeidsverdeling en de daardoor ontstane afhankelijkheid tussen individuen, samenlevingsverbanden, bedrijven en overheid		x	x
2 positieve en negatieve gevolgen van arbeidsverdeling: – de toename van de arbeidsproductiviteit – de welvaartstoename	x	x	x
– de welvaartstoename, zoals deze onder meer gestalte krijgt in de productiesectoren (primaire, secundaire, tertiaire en quartaire sector) – een ver doorgevoerde arbeidsverdeling leidt tot vervreemding tussen werknemer / arbeider en eindproduct		x	x
3 de arbeidsproductiviteit (= productie per werkende per tijdseenheid) factoren die de arbeidsproductiviteit beïnvloeden: arbeidsomstandigheden, scholing, arbeidsverdeling, arbeidsvoorwaarden, nieuwe technieken	x	x	x
arbeidsmotieven, Arbowet, automatisering en mechanisering		x	x
4 emancipatorische aspecten bij arbeidsverdeling: – geen verschillen in toegankelijkheid van beroepen voor mannen en vrouwen geen beloningsverschillen voor dezelfde arbeid, wet gelijke behandeling, arbeidsmotieven, Arbowet, automatisering en mechanisering – mogelijkheden voor deeltijdarbeid, Wet op deeltijdarbeid, kinderopvang, kinderopvang als mogelijkheid om personeel aan te trekken en zodoende de mogelijkheid te bieden om zorg en werk te combineren; de inspanning die de overheid (subsidie) en werkgevers leveren om de kinderopvang te organiseren, verruiming van de bedrijfstijden, thuiswerken		x	x
5 interculturele aspecten bij arbeidsverdeling: – integratie van de allochtone beroepsbevolking in verschillende functies in het arbeidsproces		x	x

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het producentengedrag zoals kosten, opbrengsten, winst, toegevoegde waarde, arbeid, arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit, werkgelegenheid, werkloosheid en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
3. aan de hand van voorbeelden uit eigen omgeving economische aspecten van betaalde en onbetaalde arbeid noemen / beschrijven	x	x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de eigen keuze ten aanzien van betaalde en/of onbetaalde arbeid binnen en buiten het samenlevingsverband: – het onderscheid tussen betaalde en onbetaalde arbeid – het onderscheid tussen (hoog)geschoolde en ongeschoolde arbeid – het onderscheid tussen uitvoerende en leidinggevende arbeid als mede: – de keuze tussen betaald en onbetaald werk die mede afhankelijk is van de mate waarin betaald werk beschikbaar is	x	x	x
– de keuze tussen betaald (vaste baan, flexwerk, uitzendwerk) en onbetaald werk die mede afhankelijk is van de mate waarin betaald werk beschikbaar is, hierbij rekening houdend met arbeidsmotieven – het verschijnsel zwart of grijs werk (zwarte en grijze circuit) waarin een deel van de betaalde arbeid plaatsvindt – de waarde van de productie van zwart / grijs werk wordt buiten de registratie gehouden (N.B. Hierbij kan verwezen worden naar definities als die van het CBS)		x	x
2 de arbeidsmarkt, overschotten en tekorten, – de arbeidsmarkt als het geheel van vraag naar en aanbod van arbeid, – de samenstelling van de vraag naar arbeid: - bezette arbeidsplaatsen en vacatures, – de vraag naar arbeid van bedrijven en van de overheid, – het aanbod van arbeid dat bestaat uit werkenden en werkzoekenden, – een tekort op de arbeidsmarkt dat schaarste aan personeel betekent – een overschot op de arbeidsmarkt dat werkloosheid betekent	x		
de arbeidsmarkt, overschotten en tekorten, overspannen / gespannen arbeidsmarkt, krap en ruim – de arbeidsmarkt als het geheel van vraag naar en aanbod van arbeid, waarbij rekening gehouden wordt met het onderscheid tussen arbeid in manjaren (manjaar = arbeidsjaar = FTE) en arbeid in personen in verband met deeltijdarbeid; het loon is de prijs van de arbeid. – de samenstelling van de vraag naar arbeid: - bezette arbeidsplaatsen en vacatures – de vraag naar arbeid (werkgelegenheid) van bedrijven en van de overheid, economische sectoren en bedrijfstakken – het aanbod van arbeid dat bestaat uit werkenden en werkzoekenden, beroepsbevolking – een tekort op de arbeidsmarkt dat schaarste aan personeel betekent met gevolgen voor lonen, arbeidsvoorwaarden, internationale concurrentiepositie – een overschot op de arbeidsmarkt dat werkloosheid betekent met gevolgen voor lonen, arbeidsvoorwaarden, concurrentiepositie		x	x

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het producentengedrag zoals kosten, opbrengsten, winst, toegevoegde waarde, arbeid, arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit, werkgelegenheid, werkloosheid en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
4. oorzaken en gevolgen van geregistreerde en verborgen werkloosheid aan de hand van voorbeelden noemen, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau: – het (officiële) werkloosheidsbegrip (N.B. Gedacht kan worden aan definities zoals die van CBS en UWV werkbedrijf) – de over het land ongelijk verdeelde werkloosheid: - regionale werkloosheid – de over het jaar ongelijk verdeelde werkloosheid: - seizoenwerkloosheid – de werkloosheid vanwege wrijving (tijdsfactor) tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt - frictiewerkloosheid – taken en werkzaamheden van het Uitvoeringsinstituut Werknemers Verzekeringen (UWV werkbedrijf): - arbeidsbemiddeling - werkloosheidsregistratie - regelen werkloosheidsuitkering - verwijzing naar mogelijke werkgevers - ondersteuning bij scholing – de werkloosheidscijfers geven geen volledig beeld van de feitelijke situatie: - de verborgen werkloosheid - het niet of niet officieel vervullen van vacatures	x		
vormen, oorzaken en gevolgen van geregistreerde en verborgen werkloosheid aan de hand van voorbeelden beschrijven/noemen, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau: – het (officiële) werkloosheidsbegrip (N.B. Gedacht kan worden aan definities zoals die van CBS (en UWV werkbedrijf.)) – de over het land ongelijk verdeelde werkloosheid: - regionale werkloosheid – de over het jaar ongelijk verdeelde werkloosheid: - seizoenwerkloosheid – de werkloosheid vanwege wrijving (tijdsfactor) tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt - frictiewerkloosheid – taken en werkzaamheden van het Uitvoeringsinstituut Werknemers Verzekeringen (UWV Werkbedrijf): - arbeidsbemiddeling - werkloosheidsregistratie - regelen werkloosheidsuitkering - verwijzing naar mogelijke werkgevers - ondersteuning bij scholing – de werkloosheidscijfers/werkgelegenheidscijfers geven geen volledig beeld van de feitelijke situatie: - de verborgen werkloosheid/werkgelegenheid - het niet of niet officieel vervullen van vacatures		x	x

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het producentengedrag zoals kosten, opbrengsten, winst, toegevoegde waarde, arbeid, arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit, werkgelegenheid, werkloosheid en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
De kandidaat betrekt daarbij: 1 stagnatie / daling van de vraag naar goederen en diensten, de conjunctuur: – conjuncturele werkloosheid die aan de vraagkant veroorzaakt wordt door daling / stagnatie van de bestedingen (consumptie, investeringen, export, overheidsbestedingen)	x	x	x
– loon / prijsspiraal: vraag stijgt of aanbod daalt > prijs stijgt > loon stijgt > prijs stijgt > enz. – de vicieuze cirkel tussen bestedingen en werkloosheid / werkgelegenheid		x	x
2 veranderingen in de aanbodkant, de structuur, van de economie: – oorzaken van structurele werkloosheid aan de aanbodkant zijn bijvoorbeeld: - verplaatsing van productie naar een andere regio of naar het buitenland - vraag en aanbod van arbeid die niet goed op elkaar zijn afgestemd - vervanging van bestaande producten door nieuwe producten met eenzelfde doel - nieuwe technieken die van invloed zijn op de omvang van de productie en de productiviteit - verslechterde internationale concurrentie positie	x	x	x
3 gevolgen voor inkomenssituatie, sociale situatie: – inkomensdaling – gemis aan sociale contacten – je niet nuttig voelen in de maatschappij – een breuk in je carrière-opbouw	x	x	x
4 kosten van werkloosheidsuitkeringen: – de samenhang tussen de omvang van de werkloosheid en de kosten van de werkloosheidsuitkeringen	x	x	x
5 sociale onrust of onvrede / politieke instabiliteit: – bijvoorbeeld staking van werknemers bij dreiging massaontslag	x	x	x
5. aan de hand van voorbeelden mogelijkheden tot bestrijding van werkloosheid noemen, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau	x		
aan de hand van voorbeelden mogelijkheden tot bestrijding van werkloosheid noemen/beschrijven, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau		x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 vergroten van de vraag naar goederen en diensten: – toename van de bestedingen door het verhogen van de inkomens, het verlagen van de belastingen en sociale premies – het verhogen van overheidsuitgaven door het aanbesteden (het laten uitvoeren of het laten aannemen) van werken en het verlenen van subsidies – het verlagen van de prijzen door efficiënter te werken en/of innovatie (de technologische ontwikkelingen)	x	x	x
– loonkosten per eenheid product		x	x

De kandidaat heeft inzicht in aspecten van het producentengedrag zoals kosten, opbrengsten, winst, toegevoegde waarde, arbeid, arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit, werkgelegenheid, werkloosheid en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
2 maatregelen in het kader van beloningen: – relatie tussen loonhoogte en de vraag naar arbeid – beïnvloeding van loonkosten via de belastingen	x		
maatregelen in het kader van beloningen, loonmatiging: – relatie tussen loonhoogte en de vraag naar arbeid – beïnvloeding van loonkosten via de belastingen – loonkostensubsidies		x	x
3 maatregelen in het kader van arbeidstijd / bedrijfstijd: – verkorting van de arbeidstijd – verlenging van de bedrijfstijd	x	x	x
– verkorting van de arbeidstijd om meer mensen aan het werk te helpen, (tijdelijke) verlenging van de arbeidstijd bij piekproductie – verlenging van de bedrijfstijd om de productie te vergroten, de vaste kosten per eenheid product te beperken en daardoor goedkoper te produceren		x	x
4 scholing waardoor de mogelijkheid ontstaat vraag en aanbod op deelmarkten beter op elkaar af te stemmen	x	x	x
scholing als kostenpost en investering		x	x
5 voorlichting: – de kandidaat moet zicht hebben op de inkomensachteruitgang bij werkloosheid en op omscholingsmogelijkheden	x	x	x
6. in verschillende situaties van productie beschrijven dat zich keuzeproblemen voordoen in de afweging van kosten tegenover baten in engere zin en in de afweging van maatschappelijke kosten en baten – de kandidaat weet dat er verschil bestaat tussen bedrijfskosten (onderdeel van de verkoopprijs) en de kosten/opbrengsten die niet in de verkoopprijs zijn opgenomen – de maatschappelijke kosten/opbrengsten zijn soms moeilijk of in het geheel niet in geld uit te drukken – de productie en de consumptie kunnen positieve of negatieve gevolgen hebben, die worden ondervonden door anderen dan degenen die ze hebben veroorzaakt	x		
in verschillende situaties van productie beschrijven dat zich keuzeproblemen voordoen in de afweging van kosten tegenover baten in engere zin en in de afweging van maatschappelijke kosten en baten, maatschappelijk verantwoord ondernemen (mvo) als ondernemingswijze, o.a. duurzaamheid, waarbij met eventuele externe effecten en andere ongewenste zaken (uitbuiting, kinderarbeid e.a.) wordt rekening gehouden: – de kandidaat weet dat er verschil bestaat tussen bedrijfskosten (onderdeel van de verkoopprijs) en de kosten/opbrengsten die niet in de verkoopprijs zijn opgenomen – de maatschappelijke kosten/opbrengsten zijn soms moeilijk of in het geheel niet in geld uit te drukken – de productie en de consumptie kunnen positieve of negatieve gevolgen hebben, die worden ondervonden door anderen dan degenen die ze hebben veroorzaakt		x	x

2.4 EC/K/6 OVERHEID EN BESTUUR

De kandidaat heeft inzicht in de sociale, economische en financiële functies van de overheid en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
De kandidaat kan, met het oog op zijn rol als burger: 1. aan de hand van voorbeelden de functies van de overheid in de Nederlandse economie beschrijven			x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de overheid, zowel de rijksoverheid als de lagere overheden, als leverancier of producent van goederen en diensten en als besteder – de collectieve sector is het domein waarin de productie en de consumptie van de overheid plaatsvindt, het onderscheid tussen collectief / individueel goed(eren) – het parlement is het wetgevend en controlerend orgaan voor de voorbereidende en uitvoerende overheid (rijksbegroting, miljoenennota), waar zaken als de begroting, bezuinigingen, nationalisering, regulering en deregulering en alle andere overheidsplannen worden besproken – de collectieve sector is onder te verdelen in: - de overheidssector (rijksoverheid en lagere overheden) waarbij inbegrepen de gesubsidieerde sectoren - de sociale zekerheid: volksverzekeringen (bijv. AKW, AOW), werknemersverzekeringen (bijv. WIA), sociale voorzieningen (bijv. bijstand) – bij sociale verzekeringen horen premies (zoals ook bij de pensioenen), sociale voorzieningen worden betaald uit de algemene middelen **(N.B. Deze definities plegen in de loop van de tijd te veranderen. Er kan verwezen worden naar definities van het CBS en/of CPB.)**			x
2 de overheid als werkgever: – in formele zin is de overheid de werkgever van de ambtenaren			x
3 de overheid heeft een belangrijke invloed in de gesubsidieerde sectoren zoals gezondheidszorg, onderwijs, welzijnswerk, enz.			x
4 de overheid als verantwoordelijke voor aanvullende, corrigerende en voorwaardenscheppende activiteiten: – onderscheid tussen collectieve sector en particuliere sector – voorbeelden van aanvullende, corrigerende en voorwaardenscheppende activiteiten: - deelname in of eigenaar van bedrijven, wetgeving en sancties, subsidies en heffingen, infrastructuur, politie, onderwijs, bestedingen in de particuliere sector – de verhouding tussen actieven en niet-actieven **(N.B. Het gaat hierbij niet om ingewikkelde berekeningen, maar bijvoorbeeld om interpretaties van wijzigingen.)** – de vrijheid voor consumenten en producenten in de Nederlandse economie binnen de door de overheid gestelde randvoorwaarden zoals de wetgeving voor de productaansprakelijkheid, de kwaliteit van de verkochte goederen, prijsafspraken, het bestemmingsplan van een bepaald gebied en het bevorderen van de concurrentie			x
5 adviesorganen: – CPB (Centraal Plan Bureau) – CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) – SER (Sociaal Economische Raad)			x

De kandidaat heeft inzicht in de sociale, economische en financiële functies van de overheid en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
2. aan de hand van voorbeelden uit het eigen dagelijks leven overheidsontvangsten en overheidsuitgaven noemen en beschrijven			x
De kandidaat betrekt daarbij: directe belastingen: 1 loon- en inkomstenbelasting: – een loonstrookje / loonspecificatie kunnen lezen – loonheffing - loonbelasting en premie volksverzekeringen – loonheffing die de werkgever inhoudt op het loon van de werknemer – ondernemers en zelfstandige beroepsbeoefenaren die inkomstenbelasting afdragen over hun winst			x
indirecte belastingen: 2 btw: – btw als consumentenbelasting die door de leverancier wordt afgedragen – berekeningen met btw (zie hiervoor EC/K/5A.1)			x
3 accijns: – accijns als belasting waarmee de overheid het consumentengedrag kan beïnvloeden – met behulp van verstrekte gegevens kunnen bepalen welk aandeel accijns uitmaakt van de prijs van producten waarop accijns geheven wordt			x
4 houderschapsbelasting: – de motorrijtuigenbelasting als voorbeeld van een houderschapsbelasting – met behulp van tabellen de motorrijtuigenbelasting kunnen bepalen voor voertuigen die gebruikmaken van benzine, diesel, lpg en elektrisch			x
5 gemeentelijke belastingen: – het recht van gemeenten om zelfstandig een aantal belastingen te heffen en de tarieven daarvan vast te stellen – de onroerendezaakbelasting (OZB), de Rioolrechten, de Afvalstoffenheffing en andere			x
6 de uitgaven naar departement: – de kandidaat heeft een globaal inzicht in de taken van de departementen – aan de hand van overzichten, gebaseerd op de miljoenennota, heeft de kandidaat globaal inzicht in de uitgaven van de departementen			x

De kandidaat heeft inzicht in de sociale, economische en financiële functies van de overheid en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
3. aan de hand van voorbeelden de verschillende vormen van sociale zekerheid beschrijven:			x
De kandidaat betrekt daarbij: – het doel van het sociale zekerheidsstelsel: - bestaanszekerheid verschaffen - inkomensherverdeling: secundaire versus primaire inkomensverdeling – aan de hand van gegeven informatie over één of meer sociale wet(ten) vragen beantwoorden of opdrachten maken over bijvoorbeeld de financiering, het nut, de doelgroep, de verstrekking van de uitkering – het onderscheid tussen werknemers- en volksverzekeringen – het onderscheid tussen sociale voorzieningen en sociale verzekeringen – de ontwikkeling van de kosten van het stelsel van sociale zekerheid: - de toename van de kosten door de vergrijzing – de bezuiniging op de kosten door: - minder uitkeringen, fraudebestrijding, aanscherpen van de eisen, verlaging van de uitkeringen - de marktwerking waarbij de overheid het stelsel van sociale zekerheid (deels) aan de markt over laat			x

2.5 EC/K/7 INTERNATIONALE ONTWIKKELINGEN

De kandidaat heeft inzicht in internationale economische betrekkingen zoals Nederland als open economie, de Europese Unie, ontwikkelingsproblematiek en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
De kandidaat kan, met het oog op zijn/haar rol als burger: 1. aan de hand van voorbeelden uit het eigen dagelijks leven het belang van het buitenland voor de Nederlandse economie beschrijven	x	x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 consumptie: – de afhankelijkheid van Nederland van het buitenland voor de consumptie – de samenstelling van de Nederlandse import, importwaarde: – de betalingsbalans: - de waarde van de import en export van grondstoffen en eindproducten, goederen en diensten – de factoren die de omvang van de import bepalen: - assortiment, kosten, kwaliteitsverschillen en natuur – noodzakelijke import – de belangrijkste toeleverende handelspartners van Nederland – het relatief grote aandeel van de Europese Unie in de handel van Nederland, de handelspartners, toetreding tot de EU – de invloed van wisselkoersen op de prijs van de binnenlandse consumptie en het belang van de EMU op de prijsvorming **(N.B. Het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op het binnenlands prijspeil.)**	x	x	x
– de factoren die de omvang van de import bepalen: - importquotum, vreemde valuta, wisselkoersen, invoerrechten – de invloed van wisselkoersen op de prijs van de binnenlandse consumptie – de Nederlandse import als percentage van het nationale inkomen – de importquote – de internationale concurrentiepositie, het tegengaan van concurrentievervalsing (oneerlijke concurrentie door landen en bedrijven), globalisering		x	x
2 productie: – de afhankelijkheid van Nederland van het buitenland voor de productie: - de verwerking van buitenlandse grondstoffen - de handel in buitenlandse producten en diensten – de samenstelling van de Nederlandse export: - grondstoffen en eindproducten, goederen en diensten – de factoren die de omvang van de export bepalen: - assortiment, kosten en kwaliteitsverschillen, doorvoer – de invloed van de productie op investeringen, werkgelegenheid en milieu in Nederland: - de belangrijkste handelspartners van Nederland - het relatief grote aandeel van de Europese Unie in de handel van Nederland - de invloed van wisselkoersen op export en import **(N.B. Het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op import en export.)**	x	x	x

De kandidaat heeft inzicht in internationale economische betrekkingen zoals Nederland als open economie, de Europese Unie, ontwikkelingsproblematiek en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
– de afhankelijkheid van Nederland van het buitenland voor de productie: - de maatregelen om de import te beperken (protectionisme) om de werkgelegenheid in eigen land te beschermen, zoals invoerrechten, invoerquota, (contingentering), invoerverboden - het buitenland als afzetgebied, exporteren, exportquote, de dekkingsgraad als verhouding tussen export en import, exportwaarde, de ruilvoet - klimaat en technologie – de factoren die de omvang van de export bepalen: - maatregelen om de export te bevorderen (vrijhandel versus protectionisme), exportsubsidies en handelsconsulaten - globalisering – de invloed van de productie op investeringen, werkgelegenheid en milieu in Nederland - de Nederlandse export als percentage van het nationale inkomen		x	x
3 werkgelegenheid: – de invloed van export en van import op de werkgelegenheid – de invloed van de internationale concurrentiepositie op de werkgelegenheid – Nederland als open economie, (versus een gesloten economie)	x	x	x
– de samenhang tussen internationale arbeidsverdeling en internationale welvaart		x	x
2. aan de hand van voorbeelden uit eigen dagelijks leven het belang van de Europese Unie en Europese Monetaire Unie beschrijven: – de lidstaten van de Europese Unie (EU) en van de eurozone (EMU) – vrij verkeer van goederen, diensten, personen en kapitaal	x	x	x
De kandidaat betrekt daarbij 1 consumptie: – de invloed op de consumptie door: - vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU - gemeenschappelijke importheffingen - de toenemende concurrentie - het gebruik van de euro binnen de eurozone	x	x	x
2 export: – de invloed op de export door: - vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU - de toenemende concurrentie - het gebruik van de euro binnen de eurozone - wederuitvoer	x	x	x

De kandidaat heeft inzicht in internationale economische betrekkingen zoals Nederland als open economie, de Europese Unie, ontwikkelingsproblematiek en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
3 werkgelegenheid: – de invloed op de werkgelegenheid door: - vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU - gemeenschappelijke importheffingen - de toenemende concurrentie - het gebruik van de euro binnen de eurozone - internationale concurrentievervalsing door subsidies en heffingen van de EU	x	x	x
4 coördinatie van economische politiek: – bescherming van de concurrentiepositie van de bedrijven in de EU-landen ten opzichte van de bedrijven uit andere landen d.m.v. importquota, contingentering – bevordering van een eerlijke concurrentie tussen bedrijven binnen de EU – gemeenschappelijke afspraken over het begrotingsbeleid van de nationale overheden: - tekort beperken - belastingpolitiek afstemmen – milieumaatregelen binnen EU-verband – de rol van de Europese Centrale Bank: het bewaken van de interne waarde van de euro met name ten aanzien van de inflatie en externe waarde van de euro (de wisselkoers) - bankbiljettencirculatie - rente vaststellen - waarde van de euro bewaken – het belang van de waarde van de euro in relatie tot dollar, yen en pond. **(N.B. het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op het binnenlands prijspeil en dergelijke.)**		x	x
3a. oorzaken en gevolgen van onderontwikkeling in ontwikkelingslanden noemen en de invloed van internationale handel op de welvaartsverdeling in de wereld beschrijven: – de welvaartsverdeling in de wereld blijft ongelijk: - langzame groei van de welvaart in de ontwikkelingslanden, (economische groei) - snelle groei van de welvaart in de rijke landen	x	x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 kenmerken van economische (onder)ontwikkeling: – de kenmerken van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld: - laag inkomen per hoofd van de bevolking - grote werkloosheid - ondervoeding - snelle bevolkingsgroei - veel analfabetisme (laaggeletterdheid)	x	x	x
- beperkte technische ontwikkeling - eenzijdige economische structuur - slechte positie op de wereldmarkt, o.a. door monoculturen - ongelijke inkomensverdeling		x	x

De kandidaat heeft inzicht in internationale economische betrekkingen zoals Nederland als open economie, de Europese Unie, ontwikkelingsproblematiek en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
2 oorzaken en gevolgen van economische (onder)ontwikkeling: – de oorzaken van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld: - tekort aan natuurlijke hulpbronnen - beperkte scholing en technische kennis - gebrekkige infrastructuur - snelle bevolkingsgroei	x	x	x
- protectionisme van de rijke landen - internationale schuldverplichtingen - rampen en conflicten - politieke instabiliteit		x	x
– de gevolgen van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld: - armoede - werkloosheid - lage levensverwachting	x	x	x
- internationale schuldenproblematiek - politieke instabiliteit		x	x
3 economische onderontwikkeling als een vicieuze cirkel: – een voorbeeld van een vicieuze cirkel: als gevolg van een laag inkomen per hoofd van de bevolking kan weinig gespaard en geïnvesteerd worden. Hierdoor is slechts een geringe uitbreiding van de productie(capaciteit) mogelijk waardoor het inkomen per hoofd van de bevolking laag blijft	x	x	x
3b. oorzaken en gevolgen van welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen beschrijven: – de oorzaken van de welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen zijn bijvoorbeeld: - lage wereldmarktprijzen - de invoerrechten van de rijke landen – de gevolgen van de welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen zijn bijvoorbeeld: - de immigratie in de rijke landen	x	x	x
- lage wereldmarktprijzen (gevolgen voor de ruilvoet)(N.B. geen berekening) - de emigratie naar de rijke landen - geldstroom van arm naar rijk vanwege de schulden		x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de hoogte van het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in Nederland in vergelijking met dat van andere landen: – nationaal inkomen en nationaal inkomen per hoofd van de bevolking	x	x	x

De kandidaat heeft inzicht in internationale economische betrekkingen zoals Nederland als open economie, de Europese Unie, ontwikkelingsproblematiek en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
2 het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking als gebrekkige maatstaf voor internationale welvaartsvergelijking: – het nationale inkomen (per hoofd van de bevolking) is een gebrekkige maatstaf, er wordt bijvoorbeeld geen rekening gehouden met: - zelfvoorziening - ongelijke inkomensverdeling - onbetaalde productie, zoals vrijwilligerswerk - factoren zoals de situatie in de gezondheidszorg, het analfabetisme - prijspeil van het land	x	x	x
4. maatregelen en (eigen) activiteiten beoordelen op hun bijdragen aan de verkleining van de mondiale welvaartsverschillen: – maatregelen zoals: - verhoging/ verbetering ontwikkelingssamenwerking - vermindering invoerrechten rijke landen - contingentering – eigen activiteiten zoals: - giften - aankoop goederen en diensten uit ontwikkelingslanden	x	x	x
– (gedeeltelijke) kwijtschelding van schulden van ontwikkelingslanden – grondstofovereenkomsten/buffervoorraden		x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 werkgelegenheid: – de invloed op de werkgelegenheid in Nederland en in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door: - vermindering invoerrechten - gebonden hulp - aankoop goederen en diensten uit ontwikkelingslanden	x	x	x
2 inkomen: – de invloed op het inkomen in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door: - hulp bij de verbetering van de landbouw en industrie - aankoop van producten in ontwikkelingslanden	x	x	x
- grondstofovereenkomsten		x	x
3 bestedingsmogelijkheden: – de invloed op de bestedingsmogelijkheden in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door: - giften bij acties - noodhulp, structurele hulp - buitenlandse investeringen	x	x	x
- noodhulp, structurele hulp, bilaterale hulp, gebonden hulp, ongebonden hulp - (gedeeltelijke) kwijtschelding van schulden van ontwikkelingslanden		x	x

De kandidaat heeft inzicht in internationale economische betrekkingen zoals Nederland als open economie, de Europese Unie, ontwikkelingsproblematiek en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus.	**BB**	**KB**	**GT**
5. de werking verklaren van maatregelen om onderontwikkeling te verminderen en de rol van de overheid en particulieren daarbij beschrijven		x	x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de maatregelen: – de rol van de Verenigde Naties in het bevorderen van de vrije wereldhandel en in de strijd tegen armoede en onderontwikkeling, met name de rol van aan de VN gelieerde organisaties zoals het Internationale Monetaire Fonds (IMF), de Wereldbank en de Wereld Handels Organisatie (WHO) – internationale hulp – (gunstige) voorwaarden bij kredietverlening met zogenoemde zachte leningen en de betekenis van het verstrekken van microkredieten (kredietkosten) in de strijd tegen de armoede – bevorderen van vrije wereldhandel – handelsovereenkomsten – grondstofovereenkomsten		x	x
2 het Nederlandse ontwikkelingsbeleid: – noodhulp – financiële hulp – kennis – de genoemde maatregelen en het Nederlandse ontwikkelingsbeleid hebben effecten op: - werkgelegenheid - inkomen - bestedingen – de overheid is verantwoordelijk voor bijvoorbeeld: - ontwikkelingssamenwerking - internationale overeenkomsten – particulieren zijn verantwoordelijk voor bijvoorbeeld: - eigen activiteiten – non gouvernementele organisaties		x	x
3 invloed op overheid: – onderscheid tussen noodhulp (korte termijn) en structurele hulp (lange termijn) – onderscheid tussen hulp in relatieve en absolute zin en de gevolgen voor de overheid en de ontwikkelingslanden		x	x

2.6 EC/V/1 VERRIJKINGSSTOF

De kandidaat heeft inzicht in de achtergronden van de problematiek betreffende: – **de ontwikkeling van het begrotingstekort en de staatsschuld** – **de systematiek en uitgangspunten van loon- en inkomstenbelasting** – **de oorzaken en gevolgen van de waardeverandering van geld** – **de prijscompensatie als middel om koopkrachtverlies tegen te gaan** **en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus**	**BB**	**KB**	**GT**
De kandidaat kan in samenhang met exameneenheden 1, 2, 3, 4A, 5A, 6, 7 1. aan de hand van een actuele context ontstaan, ontwikkeling en vermindering van het begrotingstekort en de staatsschuld beschrijven			x
De kandidaat betrekt daarbij de collectieve lasten: belastingen, niet belastingen en sociale verzekeringspremies 1 de ontvangsten: – belastingen op consumentenbestedingen: - btw: - de omzetbelasting (btw) wordt in de EU geheven volgens het systeem van de toegevoegde waarde - de omzetbelasting moet de kandidaat kunnen noemen: de grondslag, de tarieven, de inningwijze en de wijze van berekenen (zie EC/K/5A.1) - voor de btw gelden verschillende tarieven die in de EU-landen onderling nog verschillen en daardoor invloed kunnen hebben op het kooppatroon van de EU-burgers, de ontvangsten van de overheid en de werkgelegenheid in eigen land (N.B. De hoogte van de verschillende tarieven in de verschillende landen worden gegeven.) - accijns op verbruiksgoederen: - de kandidaat moet een (cijfermatig) inzicht hebben in het prijsverhogende effect op producten – belastingen op inkomen en winst: - loon- en inkomstenbelasting: - loondienst versus zelfstandig ondernemerschap (zelfstandige beroepsbeoefenaren en eenmanszaken) - vennootschapsbelasting: - de nettowinst van de naamloze en besloten vennootschappen als heffingsgrondslag – belastingen op bezit: - houderschapsbelasting, zoals de motorrijtuigenbelasting: - met behulp van tabellen de hoogte van de motorrijtuigenbelasting kunnen bepalen - het belang van de motorrijtuigenbelasting voor de overheidsbegroting, het profijtbeginsel – gemeentelijke belastingen en heffingen: - onroerendezaakbelasting als belangrijkste component van de gemeentelijke belastingen: - per gemeente een verschil in belastingregime, onder meer tot uiting komend in de WOZ - de basisprincipes van de aanslag, het tarief en de heffing van de onroerende zaakbelasting - leges – niet belastingmiddelen: - voorbeelden: aardgasbaten, boetes, milieuheffingen, opbrengsten uit deelnemingen in naamloze vennootschappen (bijvoorbeeld De Nederlandse Bank en de Nederlandse Aardolie Maatschappij)			x

De kandidaat heeft inzicht in de achtergronden van de problematiek betreffende: **– de ontwikkeling van het begrotingstekort en de staatsschuld** **– de systematiek en uitgangspunten van loon- en inkomstenbelasting** **– de oorzaken en gevolgen van de waardeverandering van geld** **– de prijscompensatie als middel om koopkrachtverlies tegen te gaan** **en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus**	**BB**	**KB**	**GT**
2 de uitgaven: – de indeling van de uitgaven van de overheid: - naar departement: - een globaal inzicht in de taken van de departementen - inzicht in de naar uitgaven vastgestelde rangorde van de departementen aan de hand van overzichten, gebaseerd op de miljoenennota, dient de leerling te bezitten – de ontwikkeling van de omvang van de staatsschuld en de maatregelen om de staatsschuld te verminderen: - het begrotingstekort/ begrotingsoverschot: - de ontwikkeling van de staatsschuld in relatie tot het tekort / overschot van de overheid - de druk van rente en aflossing op de uitgaven van de overheid - de maatregelen om begrotingstekort en staatsschuld te verminderen, mede in het kader van afspraken in de EMU (zie K7/02/04) **(N.B. Binnen een gegeven casus kan gevraagd worden naar dit soort maatregelen. Parate kennis van zaken als het stabiliteitspact wordt niet verondersteld.)** - het begrotingstekort en de relatie tussen beide en (de ontwikkeling van) de staatsschuld - staatschuldquote			x
2. de systematiek van loon- en inkomstenbelasting beschrijven			x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de uitgangspunten van belastingheffing: – draagkrachtbeginsel – profijtbeginsel – het draagkrachtbeginsel, het profijtbeginsel en het solidariteitsbeginsel aan de hand van voorbeelden kunnen herkennen – de proportionele en progressieve belastingheffing, onder meer tot uiting komend in het schijventarief, verschil met degressieve belastingheffing – belastingontduiking en belastingontwijking, zwart en grijs circuit, belastingvlucht			x
2 de inningwijze van de loon- en inkomstenbelasting en de premieheffing volksverzekeringen: – de inning van de loonheffing vindt plaats door de werkgever die aan de hand van tabellen de hoogte van de loonbelasting en de premie voor de volksverzekeringen bepaalt: - de werkgever draagt de ingehouden loonheffing af aan de belastingdienst - iedere in dienst getreden werknemer dient een loonbelastingverklaring te ondertekenen – de inning van inkomstenbelasting vindt plaats aan de hand van een door de belastingplichtige ingevuld aangifteformulier: - de belastinginspecteur berekent aan de hand van de aangifte de inkomstenbelasting en legt de aanslag op			x

De kandidaat heeft inzicht in de achtergronden van de problematiek betreffende: – **de ontwikkeling van het begrotingstekort en de staatsschuld** – **de systematiek en uitgangspunten van loon- en inkomstenbelasting** – **de oorzaken en gevolgen van de waardeverandering van geld** – **de prijscompensatie als middel om koopkrachtverlies tegen te gaan** **en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus**	**BB**	**KB**	**GT**
NB: geen berekeningen met het schijventarief – elementen die van toepassing zijn bij de belastingheffing zijn bijvoorbeeld aftrekposten, eigenwoningforfait, vermogensrendementsheffing, heffingsgrondslag, verschillende heffingskortingen zoals de arbeidskorting – verschil tussen belastbaar inkomen, besteedbaar inkomen, bruto inkomen, netto inkomen en koopkracht			
3. oorzaken en functies van inkomensverschillen beschrijven			x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de factoren die de hoogte van het inkomen beïnvloeden: – schaarste – arbeidstijd – productiviteit – macht – scholing – mate van verantwoordelijkheid – leeftijd – zwaarte en (on)aangenaamheid van het werk			x
2 de beperkte betekenis van welvaartsvergelijking op basis van het inkomen per hoofd in relatie tot: – inkomen versus vrije tijd – kwaliteit van het bestaan – milieu			x
4. de werking van de instrumenten die de overheid heeft om inkomensverschillen te beïnvloeden uitleggen			x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 nivelleren/denivelleren (N.B. geen berekeningen): – de begrippen nivelleren en denivelleren als veranderingen in de inkomensverhoudingen: - de verschillende manieren van inkomens(de)nivellering: - subsidies - aftrekposten - de heffing van de loon- en inkomstenbelasting - loonstijging in euro’s versus in procenten - inkomensoverdrachten en sociale zekerheid			x

De kandidaat heeft inzicht in de achtergronden van de problematiek betreffende: **– de ontwikkeling van het begrotingstekort en de staatsschuld** **– de systematiek en uitgangspunten van loon- en inkomstenbelasting** **– de oorzaken en gevolgen van de waardeverandering van geld** **– de prijscompensatie als middel om koopkrachtverlies tegen te gaan** **en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus**	**BB**	**KB**	**GT**
5. oorzaken en gevolgen van de waardeverandering van geld beschrijven			x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 de meting van inflatie/deflatie met behulp van de consumentenprijsindex, berekeningen met indexcijfers: – het begrip inflatie in de betekenis van algemene prijsstijging van goederen en diensten – de waardevermindering van het geld als gevolg van prijsstijging – de reden voor en de betekenis van de wegingsfactoren bij het bepalen van de inflatie door middel van het consumentenprijsindexcijfer – enkelvoudige indexcijfers berekenen, indices kunnen vergelijken – berekeningen met samengestelde ongewogen en gewogen indexcijfers			x
2 oorzaken van prijsveranderingen: – de belangrijkste oorzaken van prijsstijging: - de vraag naar goederen en diensten overtreft het aanbod, productiecapaciteit - daling van het aanbod - stijging van de vraag - als de kosten stijgen (ook stijging van belastingen en prijzen van overheidsdiensten) wordt dit doorberekend in de prijzen - de gestegen prijzen van geïmporteerde goederen worden doorberekend in de prijzen - vergroting van de winstmarges leidt tot hogere prijzen - ontwikkelingen van de bezettingsgraad			x
3 gevolgen van prijsveranderingen: – de belangrijkste gevolgen van prijsstijging: - daling koopkracht - geldontwaarding - onzekerheid in het economisch verkeer - verslechtering (internationale) concurrentiepositie - verandering in de vermogensposities - daling besparingen			x
6. prijscompensatie beschrijven als middel om koopkrachtverlies tegen te gaan			x
De kandidaat betrekt daarbij: 1 samenhang tussen de begrippen nominaal inkomen, prijscompensatie en reëel inkomen: – de samenhang tussen de stijging van het nominaal inkomen en de stijging van het reëel inkomen, rekening houdende met inflatie (bij benadering berekenen met de formule: nominale verandering in % - inflatie in % = reële verandering in %) – het handhaven van de koopkracht door afspraken over de doorberekening van de gestegen prijzen in de nominale lonen (prijscompensatie)			x

De kandidaat heeft inzicht in de achtergronden van de problematiek betreffende: – **de ontwikkeling van het begrotingstekort en de staatsschuld** – **de systematiek en uitgangspunten van loon- en inkomstenbelasting** – **de oorzaken en gevolgen van de waardeverandering van geld** – **de prijscompensatie als middel om koopkrachtverlies tegen te gaan** **en kan dit inzicht toepassen in een gegeven casus**	**BB**	**KB**	**GT**
7. markten en marktvormen			x
De kandidaat betrekt daarbij de kenmerken: 1 markt en marktvormen – onderscheid concrete markt en abstracte markt- op de markt komen de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid tot stand door vraag en aanbod – tekenen op (grafiek)papier van een gegeven vraag- en aanbodcurve eventueel aan de hand van gegeven coördinaten) – kunnen aflezen van evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid – verschuivingen kunnen tekenen m.b.v. gegeven coördinaten, lezen en interpreteren van vraag- en aanbodcurves door wijziging voorkeuren, toename aantal aanbieders en vragers, innovaties, etc. – overheidsingrijpen – de marktvorm wordt bepaald door aantal vragers en aanbieders, heterogeniteit of homogeniteit – van het product, de toetredingsmogelijkheden, de transparantie van de markt: - volkomen concurrentie - heterogeen en homogeen oligopolie - monopolistische concurrentie - monopolie (natuurlijk, overheids- en economisch)			x
8. Nederland als georiënteerde, sociale markteconomie versus een volkomen vrije economie of een planeconomie			x
De kandidaat betrekt daarbij: – het economisch (markt)proces in Nederland vindt plaats in een markteconomie, waarbij ondernemers (producenten) met elkaar concurreren en burgers (consumenten) koopkrachtige vraag uitoefenen – als de uitkomst van het economisch proces onacceptabel wordt gevonden, grijpt de overheid in door middel van maximum- of minimumprijzen, sociale wetgeving (wet op het minimumloon) en andere maatregelen			x

2.7 EC/V/3 VAARDIGHEDEN IN SAMENHANG

De kandidaat kan de vaardigheden uit het kerndeel in samenhang toepassen.	BB	KB	GT
De kandidaat kan de vaardigheden uit het kerndeel in samenhang toepassen.			x

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Het College voor Toetsen en Examens is namens de overheid verantwoordelijk voor de kwaliteit en het niveau van de centrale examens en toetsen in Nederland. Het heeft verschillende examens en toetsen onder zijn hoede.

cvte.nl

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

Centrale Eindtoets primair onderwijs: de eindtoets die de overheid aanbiedt aan leerlingen uit groep 8. De uitkomst is een advies voor het best passende brugklastype.
Centraleeindtoetspo.nl

Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo. Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs.
Examenblad.nl

Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen.
Staatsexamensvo.nl

Centrale examens middelbaar beroepsonderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma.
Examenbladmbo.nl

Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding.
Staatsexamensnt2.nl